

דברים בערב ההשקה לספרו של עוז בלומן – 'שבטים'

הרב חיים וידל

אם נרצה ואם לא, חיים אנו בצילה של השואה, ועד שיפוח היום ונסו הצללים, גם עבודת ד' שלנו מתקיימת במרחב העשני שלה. זה נכון, גם כשאנו מתעלמים מכך, וממשיכים להפטיר כדאשתקד. פעם בערה בי תודעה זו באש תמיד, ואז גם חשבתי שלא רק שלא ראוי אחרת, אלא אי אפשר אחרת. לבושת, הלכה אש התמיד הזו שיקדה על מזבחי פנימי והתעממה לה, ולצערי ובושתי, חדלתי מלקיים 'שויתי השואה לנגדי תמיד'. יחד עם זאת, בכל ספר הנקרה בדרכי, מחפש אני, ראשית דבר, התיחסות ישירה או עקיפה, גלויה או מרומזת לשואה, ומשזיהיתי אותה, אני נשאב אליה בלהיטות קדחתנית. כך עשיתי גם הפעם. השער הראשון אותו פתחתי ובו נכנסתי, בבית שבנה לנו עוז בלומן בספרו, היה **השער לעבודת אלוהים נוכח השואה**.

הדברים שמצאתי שם היו מועט המחזיק את המרובה ועוררו אותי לשגות שוב באימת השואה. מצאתי את עצמי אחוז שרעפים ושקוע במחשבות על הכיוון המפתיע והמרענן שמעלה עוז, וככל שמשמשי בו, מצאתי שהוא מתישב על דעתי ועל לבי, יותר ויותר, וגם שהוא מתאים וחובר להרגשות ומחשבות, איתם אני הולך תקופה לא קצרה.

אפתח בקריאה (דילוגית ודיאלוגית) מדבריו של עוז בספר, אמשיך במחשבות שהם עוררו בי, ואסיים בקריאה של שני טקסטים קצרים, המבטאים באופן נוגע ללב את החזון העולה מן הדברים.

עוז בלומן, שבטים, עמ' 111:

מספר רבנים והוגי-דעות עסקו במאפיינים ובדגשים הייחודיים של השער הרביעי (**שעסק ביהודה ובתמר ובתולדת העימות המיוחד ביניהם**) – **הנגיעה האישית**, חשיבות ה'אני' של כל יחיד ויחיד, השיחה השקטה בין הרצונות שמתנהלת בתוך החיים, בקשת הייחוד מתוך פנייה אל הזולת, הקמת משפחה, ועוד (**לאלה אפשר להוסיף את בקשת הרעות העמוקה, פתיחת הלב והארת הפנים**).

בשנים האחרונות מאפיינים אלו (**של הבסיסיות של היחיד**) גם נוכחים יותר ויותר במגמות רעיוניות הרוחשות מעל ומתחת לפני הקרקע של החיים הציבוריים (**במרחב החברתי, התרבותי והפוליטי**). עם זאת, תנועות לעבודת אלוהים מתוך דגשים אלו, עדיין מגששות את דרכן לגיבוש מובחן ומנוסח של עמדותיהן (**אעיר שעבודת ד' של המסורתיות והבורגנות נושקות לאפיק זה, וגם שהעדר הגיבוש השיטתי, הוא מהותי לדרך זו**). בשל כך, ברצוני לעסוק בשורות הבאות בגורם שבאופן פרדוקסאלי גרם לאנשים רבים למקד את מבטם בדגשים ובמאפיינים הללו – השואה. זאת באמצעות התבוננות בעדותו של יחיאל דינור (המוכר בשם-העט 'קצטניק') במשפט אייכמן (תשכ"א; 1961), שהותירה חותם רב-משמעות על המרחב הציבורי במדינת ישראל.

"אינני רואה עצמי כסופר הכותב דברי ספרות. זו כרוניקה מתוך הפלנטה אושוויץ. הייתי שם במשך שנתיים. אין הזמן שם כפי שהוא כאן על כדור הארץ. כל שבר רגע הולך שם על גלגלי זמן אחר. **ולתושבי פלנטה זו לא היו שמות, לא היו להם הורים, ולא היו להם ילדים. הם לא לבשו כדרך שלובשים כאן; הם לא נולדו ולא הולידו; נשמו לפי חוקי טבע אחרים, הם לא חיו לפי החוקים של העולם כאן, ולא מתו**"

"אם אני יכול לעמוד כאן לפניכם היום, ולספר את הקורות מתוך הפלנטה הזאת, אם אני, הנפיל של הפלנטה הזאת, יכול להיות כאן ועכשיו, הרי אני מאמין באמונה שלמה שזה **הודות לשבועה שנשבעתי להם שם**. הם נתנו לי את הכוח הזה. השבועה הזאת הייתה השריון בו נכנסתי לכוח עליון מחוץ לדרך הטבע שאוכל אחרי זמן – זמנו של אושוויץ – שנתיים, בהיותי מחלמן, לעבור את זה. **כי הם הלכו ממני תמיד, הלכו ממני, נפרדו ממני, ובמבט עינינו הייתה השבועה הזאת**. קרוב לשנתיים ימים הלכו ממני ותמיד השאירו אותי אחריהם"

את היכולת להעיד תולה **[דינור]** בשבועה שהוא נשבע – שבועה לספר, שבועה להנכיח – לאותם "הם" שהיו "שם". הם השאירו אותו אחריהם והלכו, והשבועה נשקפה אליו מתוך המפגש של מבטו עם מבטם; **מפגש שלכד לרגע את מה שאסור היה להנכיח באושוויץ – את "מבט העיניים", את היחיד**. מבט העיניים והשבועה שנשבע דינור ל"הם" לא נותר רק בגדר מניע לכתיבה, אלא חלחל והפך בה למוטיב מרכזי. רסיסי התמונות שהוא מעל, מותחים עד מעבר לקצה, את הניגוד שבין רגשותיו האישיים והכמוסים של כל יחיד, ובין מכוונת ההשמדה. **האחרות של אושוויץ העולה מכתביו אינה נוגעת רק לממדי הזוועה או טיבה, אלא לכך שאושוויץ עסקה באופן שיטתי בעקירת ייחודו של האדם, חיוו האישיים, רגשותיו הכמוסים – ייחוד שלא ניתן לתפיסה ולתיאור מלא באמצעות מילים**

"בעולמם שלהם שוב לא היו מורגלים בשמות. באושוויץ לא ידעת גם שמו של שכנך, שגופו נוגע בגופך במאורה... היה מעין נחמה בשמע קול הפונה אליך, ואפילו בטעות. **טרופי-ערירות נסתלקו רבים לקרמטוריום בלא שחשו אף פעם קודם לכן טעמה של פנייה אליהם במילה לקוחה מלשון בני אדם כמות ששגורה הייתה בעולמם הקודם, האבוד. מזכר בשמו, והתמלא חמלה על שם זה שלפנים היה אדם נושאו, ואילו עכשיו אין עוד בכל העולם כולו מי ששם זה עשוי לשמח את לבו בהביאו אותו אליו חזרה**" (העימות, עמ' 30)

מבט העיניים של הנספים אינו מרפה. העמידה נוכח אושוויץ לא רק מנכיחה את ה"הם", כי אם גם את ה"אני" – את מודעותו של העומד לעולמו הפנימי, לייחודו, לארעיותו, לשבריריותו, לאחריותו. תחושות שקטות של משא כבד, געגועים, צער, הזדהות ושותפות-גורל, לצד בדידות קיומית כואבת ומעיקה.

ובפרוטוקול המשפט, מצוין ביושב מצמרר: "(מר דינור קם ממקומו, יורד מדוכן העדים וצונח על הבמה)"

דינור לא הצליח להשלים את עדותו ולהיענות לבקשותיהם של שופטי בית המשפט, אך התמוטטות זו, היא שנותרה חקוקה בלב הצופים – ובמובן זה היא העדות לאמיתה. אושוויץ היא "פלנטה אחרת" משום שהיא מובילה לקריסה: לקריסה של העד עצמו, ועמו לקריסת האפשרות של העדות כהנכחה. את **מבט העיניים** לא ניתן להנכיח בהווה במלואו.

לנוכח קריסת העדות, והזוועה שעליה היא מעידה, מקבלים החיים אופי שונה, מושהה מעט. המאמץ להתממש, להשיג, להיות – נראה בעיני האדם מעייף וחסר תוחלת: ההגדרות והמושגים המרכיבים את התרבות לעולם לא יוכלו ללכוד באופן שלם ומדויק את חייו ואת ייחודו. לצד הצער וחסר האונים, פועם בו ביתר שאת הרצון במפגש עם יחידים אחרים; שאיפה לרקום מערכות יחסים עמוקות.

רגישות זו לפער בין הייחוד האישי ובין השפה היא בעלת השלכות כבדות משקל גם לעבודת אלוהים. האדם לאחר אושוויץ ניצב ערום ומופשט מכל תפיסותיו הקודמות, אל מול אלוהים ערום לא פחות, אלוהים המצוי מעבר להבנה: בריתו הופרה; קהילותיו נכחדו; וכל תפיסה קודמת שדבקה בו – דתית, מדעית או לאומית – התבררה כשגויה. גם לגביו העדות היא כמעט בלתי אפשרית. ועם זאת – הוא עדיין נוכח. באותם רגעים שבהם **מתמלא האדם צער על השבריריות שבקיומו, או שמחה על קשר הנרקם בינו ובין הזולת – הוא חש נגיעה עדינה, הענקת חיים מכוונת, המזמינה אותו להיות שותף ובן-שיח. הזמנה זו יש בה גם ציפייה להתחדשות הברית.**

עד כאן דבריו העמוקים והמאלפים של עוז, מכאן ואילך, אנסח את הבנתי ופרשנותי במילותי שלי. אפשר שהדברים יחרגו מ'כוונת המשורר', אך אני מקוה שהם ישאו חן בעיניו ובעיניכם.

לפני כל הערכה ושיפוט כאלה ואחרים ביחס לשואה, יש להקדים ולהצביע על העובדה שעליה עין עוררין. מה שהתברר מעבר לכל ספק בשואה, הוא, שהתרבות האנושית המרשימה, החומרית והרוחנית, הדתית והחילונית, הפילוסופית והמיסטית, הרציונלית והרומנטית, שסמוך לשואה העפילה לפסגות מרהיבות ומרשימות עד כדי אופוריה משיחית, לא רק שלא הצליחה למנוע את השואה, אלא הרתה וילדה אותה. התרבות האנושית נכשלה כשלון חרוץ, עובדה.

אם חלקנו אינו מן המיואשים, ואנו רוצים לבנות מחדש את הבית שחרב, עלינו לנסות להבין את הסיבה העיקרית לקריסתו. לדעתי, הסיבה לכך שהבנין המפואר הזה קרס, אינה – הדתות, האידיאולוגיות, הפילוסופיות וכיו"ב. כל אלה רחוקים היו מלהיות מושלמים, והראיה הניצחת לכך היא שלא מנעו את השואה, אך הם אינם בשום פנים ואופן סיבות הכרחיות לזוועה ולחרובן של השואה. ריבויין של האידיאולוגיות, שונותן ואף ניגודיותן הקוטבית, כמו גם מקהלת ההאשמות ההדדיות של כולן אישה את רעותה, יוכיחו שהבעיה לא מתחילה בהן. היסודות של בנין התרבות האנושית אכן היו רקובים, אך שורש הבעיה והסיבה הראשונה לקריסה שלו, היתה הקרקע עליה הוא נבנה שהתברר למרבית הפלצות שהיא היתה ביצה טובענית הפתוחה ומפולשת אל התהום. הקרקע שאני מתכוון אליה, היא הארץ ולא השמים, האדם ולא אלוהים! האדם היחיד, האדם במובן האלמנטרי ביותר של אנושיות,

שלפני כל דת ואידיאולוגיה, מותרו מן הבהמה, פניו, שצלם אלהים שבו היה אמור להאיר בהם ומהם, הוא שורש הכשלון.

המסקנה המתחייבת מכך היא שלפני הכל, יש להשליך חרס לפי התהום ולסכור את ההצפה שכבר אימללה והטביעה מליוני נפשות. יש ליבש את הביצה הממאירה הזו, לבער את כל החידקים הטורפים המקננים ושורצים בה, מפילים חללים רבים חדשות לבקרים, ולמרבית הצער, גם פרים ורבים, ומסכלים בכך כל אפשרות לבנות עליה בית של קימא.

בעבר, נטיתי, ועדיין נוטה אני לחשוב, שכדי לתקן את האדם תיקון שלם, כדי לתקן את התרבות והחברה האנושית, יש הכרח בלידתה של 'תורה חדשה', 'אמונה חדשה', 'דת אלוהים חדשה' 'דתיות חדשה' וכיו"ב, אבל בשלב מסוים הבנתי שזהו השלב השני והוא יוכל לבוא ולהצליח רק בעקבות השלב הראשון. סור מרע ועשה טוב, בקש שלום ורדפהו.

מהו השלב הראשון? כשם שדרך ארץ קדמה לתורה, כך, דרך ארץ חדשה חייבת לקדום לתורה החדשה!

אנסה לפתוח ולהנהיר קמעא את 'סיסמא' זו.

בשואה נחרב העולם, הושחתו פני האדם ונמחו פני האלוהים. הבריאה שבה לתהו ובהו. מה שנצרך כרגע, אינו עוד תיאודיציאה, או הסבר הסטורי או פילוסופי, כזה או אחר, מעמיקים ככל שיהיו. מה שבאמת צריך כאויר לנשימה, הוא מענה עובדתי, ריאלי, אל מול ה'עובדה' של השואה, מענה קיומי – חיים אל מול המוות, אור אל מול החושך, ולא פחות מכך פרויקט טיפולי - שיקומי אל נוכח החלל הפנוי שפערה הטראומה של השואה.

העולם שנחרב כולו, צריך להיברא מחדש, אך הפעם בסדר הפוך. המאמר הראשון של מעשה הבראשית המחודש צריך להיות: 'יהי אדם'. יברא האדם ביום הראשון, יבנה ביתו, העולם, תברא 'הנפש החיה', החי והצומח, אחרים ורעים לאדם. מן הארץ נעפיל בהדרגה אל השמים. רק באחריתו של תהליך בריאה זה, ביום הששי, או אולי אף ביום השבת, יהיה טעם 'לברוא את אלוהים'. בפראפרזה על דברי הזוהר אומר: 'באחרית יברא מי שיברא את אלוהים'.

ההגיון של סדר מהופך זה הוא ההכרח לתקן את החטא הראשוני של האדם – ההתנכרות שלו לאנושיותו שלו ולאנושיותו של הזולת, הסתרת פניו מפני עצמו ומפני זולתו, ובעיקר הכחשת פניו של הזולת ואף מחיקתם, ולמרבית הזוועה לא רק כמטאפורה. יש לשקם את היושר היסודי של 'והאלהים ברא את האדם ישר'. השיבה אל ספר הישר, אל הישרים, אל הישרות של האבות, אל מידותיהם הטובות, אל אנושיותם המלאה והעשירה, חייבת לקדום לשיבה אל תורת הבנים. 'יפה שיחת עבדי אבות מתורתן של בנים'. השיבה אל החום והאינטימיות של הביתיות והמשפחתיות, רק היא תוכל לכונן מחדש את הלאומיות המוכה והחבולה. השיבה אל הרגישות והעדינות, הטוב והיושר הבסיסיים, תכשיר ותפתח אותנו לקבל את 'התורה החדשה'.

במלים אחרות, הפרויקט הראשון והדחוף ביותר לאחר השואה, הוא לסלול דרך ארץ חדשה, שהיא קודמת לכל תורה חדשה ותנאי הכרחי לה. דרך ארץ במובן הראשוני. הצנוע של המילה, מה שקודם לא רק למטאפיזקה ולאונתולוגיה, אלא אף למוסר, לאתיקה

ולפוליטיקה, ובודאי לאידאליים, לערכים, לנורמות ולחוקים. לשם כך יש לצאת מבית העבדים של התכליתנות והאינסטרומנטליות, לבוא אל ארץ המתינות והנינוחות, אל מחוזות אורך הרוח ואריכות האפיים. אנו זקוקים לכמה שנים טובות ב'מדבר', כדי להוציא את העבדות מתוכנו, כדי להשתחרר מתגרת ידה של האובקיטיביות והאוביקטואליות, של האונתולוגיה ושל הכוליות, כדי לברוא את האדם מחדש, על ידי הרדוקציה שלו לסוביקט שיש לו שם פרטי, על ידי הקונקרטיזציה שלו לפנים ולגוף, על ידי האמפטיה אל צערו ושמחתו, צחוקו ובכיו.

זוהי דרך ארץ שתעדן את גסותו ופראותו הטבעית של האדם, שתוציא אותו מכלל פרא אדם ותהפוך אותו לאדם מן הישוב. דרך ארץ של מילת הלב האטום והערל, של הסרת לב האבן ומתן לב בשר. התכלית של הראשית היא אדם פתוח ומפולש לכל עבר, לעצמו ולזולת, האח והאחר. וְנִתְּתִי לָהֶם לֵב אֶחָד וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֵּן בְּקִרְבְּכֶם וְהִסְרֹתִי לֵב הָאֶבֶן מִבְּשָׁרָם וְנִתְּתִי לָהֶם לֵב בָּשָׂר: ורק אז - לְמַעַן בְּחַקְתִּי יֵלְכוּ וְאֶת מִשְׁפָּטִי יִשְׁמְרוּ וְעָשׂוּ אֹתָם וְהָיוּ לִי לְעָם וְאֲנִי אֶהְיֶה לָהֶם לֵאלֹהִים (יחזקאל יא יט-כ).

זו דרך ארץ ש'מצות העשה' הראשונה, שתהיה חקוקה בראש הלוח הימני של לוחות הברית שלה, תהיה: **'אנכי'**, אנוכיות, אהוב את עצמך, טפח את הרגישות האינסופית שלך ליחודך וליחידיותך, ובכך גם ליחודו ויחידיותו של הזולת. רק כך תצא מן המיצר אל המרחב. דרך ארץ הגואלת את האדם מאטימותו וניכורו לעצמו ולזולת ופותרת לפניו שערי אהבה ואחווה שלום ורעות, שערי הקשבה עמוקה, ודיבור לבי, שערי מאור פנים ויד מלטפת.

זוהי דרך ארץ שהלאו האולטימטיבי שיהיה חקוק על 'לוחות הברית' שלה מתחת 'אנכי', יהיה: **'לא תרצח'**. לא תרצח, במלוא מובן המילה – לא תעליב, לא תלבין פנים, לא תפגע, לא תבייש, לא תגרום כאב, לא תבגוד, לא תשפיל וכיו"ב. לאו שאמור להיות 'ל'טאבו' – מה שלא יעלה כלל על הלב ועל הדעת.

מה שאני מציע אם כן, הוא לרדת מכל העצים הגבוהים אל הארץ, אל האדמה, אל האדם. לשוב אל נקודת ההתחלה, ללמוד מחדש את ה'אל"ף ב"ת' של להיות בני אדם, להתאמן בכך, לתרגל ולהתרגל. בני אדם שלבם פתוח ונכמר בקלות, בני אדם רגישים ואיכפתיים לזולת, לצערו וכאבו כמו גם להישגיו ושמחתו. בני אדם שפניהם מאירות ומחממות, שדמעתם מצויה אך גם שחוקם מתגלגל. בני אדם היודעים להנות מה'זוטות הקסומות' של החיים (מטבע לשון נפלאה של אהרון אפלפלד), משיחה חרישית, משתיקה מתנגנת, מטיוול נינוח, ממוסיקה ומשיר, וגם מאור וצל, הר ועמק, ים ומדבר, לחם ויין. בני אדם שכאלה, מלאים שמחה והכרת טובה על כל הטוב הברכה והשפע הללו, לא יעלה על לבם ועל דעתם, לפגוע בו. שום מטרה, נאצלת ככל שתהיה, לא תתיר ובודאי לא תקדש את הפגיעה בו, ובודאי לא בבני ובנות האדם שהם לב לבו.

אנו זקוקים היום כאויר לנשימה קודם כל, ל'יחודא תתאה' ורק אחר כך, ל'יחודא עילאה', ל'שוב' ורק אחר כך ל'רצוא'. כנשיב את הקסם לאדם, ישוב הוא גם לעולם כולו, גם לשמים. דרך ארץ חדשה זו יתרונה הוא בצניעותה ופשטותה, במקום שאתה מוצא ענותנותה שם אתה מוצא את גדולתה וגבורתה, בנורמליות העדינה שלה שוכנת אמיתותה וצדקתה, זהו כוחה הגדול.

בשביל לברוא 'אדם חדש' יש צורך ב'שפה חדשה'. אתיחס לכך רק ברמז. השפות הגבוהות, 'לשון הקדש' הדתית, ו'לשון החול' הפילוסופית, שבהם נברא ותוחזק העולם, הכזיבו. יש לשוב איפה ל'שפת האם', לשפה הפשוטה, הרכה, המינורית. וביתר מיקוד, השפה הפשוטה, הלבית, או העמוקה, הפואטית, 'תעשה את העבודה' טוב הרבה יותר מהשפה האינטלקטואלית, המדעית, ההגותית. דיבור מלב אל לב, שיחות חולין, שירים וספורים, הם שיאירו לנו ואותנו, ולא דוקא תורות ומאמרים עמוקים.

יש כמה וכמה יוצרים שעשו ועושים במלאכה הזו של בריאת האדם החדש, שלהם אני חייב את הטוב שבדברי, את מקצתם אזכיר כאן בתודה – בובר ולוינס, אהרן אפלפלד וזלדה.

לסיום ברצוני להטעים אתכם מעט מיערת הדבש של תורת הדרך ארץ החדשה. בחרתי בכמה מיניאטורות מקסימות מספרה האחרון של זלדה – 'ציפור אחוזת קסם', אחת מצדיקות וגדולות הדור הקודם, שבאישיותה וביצירתה הינה בעיני מופת של אותה אנושיות שאנו קוראים לחדש. טעמו וראו כי טוב!

אושר וצער

כאשר אני רואה אדם מאושר, לבי מלא תודה לו. הוא המעיין המאיר אי שם, אף כי אין בי הכח ללכת לראותו.

כאשר אני רואה אדם מואר מבפנים באהבה – ואהוב – יש לי רצון להגן עליו מפני הזדים שמתנכלים לו מבחוץ ומפני השדים שאורבים לו מבפנים. כי ההרגשה שקיים אושר, ויופי, ואהבה, אפילו אם בגלגול הזה הם אינם גרים אצלי – משנה את החיים, עושה אותם מוארים.

לבן דודי הנעלה האדמו"ר שליט"א [הרב מנחם מנדל שניאורסון מליובביץ']
אנא יברך אותנו לשנה החדשה בהתעלות רוחנית ושלוש גופני –
הייסורים ממלאים את נפשי, צערם של אנשים קרובים לי ואזלת ידי להושיע להם –
מענים אותי. הלוואי שריבון העולמים ישלח רפואה שלמה וגאולה לכל הזקוקים.
אנא יבקש רחמים עלינו ועל יקירנו – כה נורא הצער שמסביב, כה נורא לראות איך
האבדון כובש יום אחר יום גוף ורוח של אדם קרוב לך. במעמקי התעוררה התנגדות
לצרות – כאילו הרמתי ראשי מן המפולת וראיתי את השמים הנצחיים שממעל,
העבים הדקים החדשים שבין החורבות, אבל מכה אחר מכה אני מקבלת. כשאני
מזדהה עם צרתו של אדם, כולי נבלעת באסונו ושום דבר אחר לא קיים. מובן שאחרי
זה אני חולה ממש, כי מצב בריאותי אינו מזהיר כלל. ולפעמים משום מה הדברים
אינם נוגעים בי, ואז ארגיש עצמי אשמה, אטומה – נפשי יוצאת לשמחה, להתלהבות,
לדבקות, לקשור עצמי לאנשים.
מאד מאד נכספתי לקחת לביתנו ולגדל ילד מילדי אגאדיר, מניצולי הרעש שקראתי
כי יביאום לישראל – ואיני יודעת איך לבצע זאת.
אנא יברכנו בלב טהור וחי ובמעשים טובים, ויברך את ביתנו,
בת דודו, שיינע זלדה בת רחל